

П.МЕЛЬНИК, доктор економічних наук, професор
В.ПОПОВИЧ, доктор юридичних наук, професор
В.ЦИМБАЛЮК, кандидат юридичних наук,
лауреат Премії імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПРОБЛЕМ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИКИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Одним із важливих аспектів співвідношення потреб та інтересів суспільства і держави щодо фінансової сфери в Україні є створення умов для пошуку взаємодії між державними органами та партнерських відносин із суб'єктами господарської діяльності. Провідне місце, серед інших, у цих відносинах посідає проблематика адміністрування податків державою, з одного боку, та податкового планування – щодо оптимізації витрат господарюючими суб'єктами – з другого.

У діяльності різних суб'єктів державного управління у сфері економіки доводиться обробляти великі потоки інформації, значна частка у цьому процесі належить фінансово-правовій інформації. Це зумовлює необхідність формування міжгалузевого комплексного науково-практичного напрямку, який ми умовно визначаємо як фінансово-правову інформатику, у правової інформатики, що розвивається під впливом інформатизації економіки нашої країни.

Складність фінансових процесів зумовлена залежністю від особливостей сфери діяльності господарюючого суб'єкта, множини інформаційних ресурсів, відповідних баз даних та інших складових, що утворюють систему знань з фінансово-правової інформатики. Як відомо, інформаційні ресурси мають різноманітну специфічну галузеву структуру та розгалуженість залежно від сфер господарської діяльності, зокрема такої, що спрямована на одержання прибутку, необхідності сплати податків та інших платежів до бюджету.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даних проблем [1-3; 7; 8; 11], свідчить, що створення сучасної ефективно діючої підсистеми адміністрування податків та системи податкового планування господарюючими суб'єктами в умовах швидкої зміни економічних чинників, зокрема, публічного нормативно-правового регулювання, можливе тільки при комплексному використанні передових комп'ютерних інформаційних технологій. Саме такі технології мають забезпечити можливість застосування потужного аналітичного апарату задля ефективного обслуговування підтримки прийняття рішень в поточній діяльності як державних органів, так і суб'єктів господарювання, а також здійснення ними узгодженої за інтересами стратегічної та тактичної фінансової діяльності.

Не вирішеною раніше частиною загальних проблем є формування теоретичних засад такого напрямку правової інформатики, як фінансово-правова інформатика в контексті організаційно-правового аспекту концептуальних питань інтеграції інформаційного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності та органів податкової служби України.

Ціллю даної статті є розгляд проблематики на базі положень щодо формування інтегрованої комп'ютерної системи інформаційно-аналітичного забезпечення підтримки прийняття фінансово-економічних рішень відповідними органами державного управління всіх рівнів та суб'єктами підприємницької діяльності, фінансового моніторингу, автоматизації фінансової звітності та податкового планування на засадах інформатизації відносин в умовах побудови інформаційного суспільства, зокрема заходів, пов'язаних з концепцією “електронного Уряду”.

Вклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів пропонується виходячи з того, що в нашій країні, зокрема, у науково-дослідному центрі Національної академії ДПС України, як і в інших державах, ведуться цілеспрямовані розрізнені дослідження щодо створення комп'ютерних інформаційно-аналітичних систем підтримки прийняття рішень, у тому числі експертних систем у фінансово-правовій сфері. Такі системи створюються на принципі багаторічного накопичення баз даних та знань, експертних оцінок, алгоритмів вирішення ситуаційних задач тощо.

Враховуючи проблеми конкуренції соціальних структур, у більшості випадків комп'ютерні інформаційно-аналітичні системи підтримки прийняття рішень, особливо їх фінансові інструменти, мають зміст комерційної, підприємницької таємниці (на рівні НОУ-ХАУ та НОУ-НОУ), а отже, не піддаються одноразовому відкритому (публічному) дослідженню на засадах системного підходу. Це зумовлено ще й тим, що такий, наприклад, елемент інформаційної системи, як податкове планування в цілях оптимізації податків у межах чинного законодавства створюється на принципі конфлікту інтересів господарюючих суб'єктів та окремих представників фіскальних органів щодо такого різновиду економічної оптимізації, як законодавчо припустима мінімізація витрат, у тому числі податкових, господарюючими суб'єктами. Більшість законслухняних господарників, не бажаючи порушувати податкове законодавство і, в той же час, прагнучи уникнути непродуктивних витрат, застосовують такий інститут приватного права, який набув умовної назви – „обхід закону”: вибираються такі фінансові інструменти у межах чинного законодавства країни, які дозволяють найбільш ефективно вести господарську (підприємницьку) діяльність. Водночас, якщо таких інструментів не знайдено, то дуже часто приймається рішення щодо виводу бізнесу в тінь або за межі митної території України – в офшорні зони.

Як проблему щодо фінансового планування замість банального ухилення від оподаткування, що обумовлене суб'єктивними чинниками, з одного боку, варто виділити кумулятивність чинної системи оподаткування, а з другого – ентропію (невизначеність) великої кількості провідних учасників фінансового процесу щодо вибору оптимальної облікової політики підприємства, аналізу та оцінки окремих облікових операцій (бухгалтерського, управлінського та податкового обліку) господарської діяльності. Вирішення зазначеної проблеми сьогодні, у більшості випадків, бачиться у створенні корпоративних інформаційно-аналітичних (кадрових) структур, що комплектуються економістами, юристами, інформатиками та іншими фахівцями, які володіють методологією прикладного системного аналізу фінансової сфери з використанням комп'ютерних технологій. Однак сьогодні таку „розкіш” можуть дозволити собі лише представники великого бізнесу. Представники ж середнього та малого бізнесу змушені звертатися до різних консалтингових структур.

Одним із чинників приховування методології та методик податкового планування від великого загалу підприємців є те, що при широкому застосуванні конкретного методу мінімізації податкової складової витрат у подальшому фіскальні органи держави ініціюють усунення таких можливостей через внесення змін у законодавство. У такому разі господарники припиняють діяльність через збитковість або зовсім її згортають і шукають нових засобів та методів оптимізації економічної діяльності, нерідко у протиправних тіньових її формах.

Як історичний приклад обходу фіскального законодавства можна навести наступне. Свого часу в різних країнах з метою мінімізації обов'язкових державних зборів на операції купівлі-продажу господарники широко почали застосовувати такий вид цивільно-правових (господарських) зобов'язань, як угоди міни (обміну). Після накладання податку на угоди міни було створено правовий режим здійснення бартерних угод. Після встановлення досить жорсткого режиму оподаткування бартерних операцій були розроблені інші інструменти оптимізації податків (зміни структури правової форми підприємств, лобіювання пільг тощо). Отже, можна констатувати, що процес як конструктивного, так і неконструктивного протистояння „підприємець – держава” є об'єктивним.

Досить часто через юридичну ентропію (невизначеність і прогалини у нормативно-правових актах) господарська діяльність ведеться її суб'єктом на межі розумного чи нерозумного економічного ризику, а то й має ознаки „тіньової діяльності”: з використанням протиправних схем застосування фінансових інструментів, у тому числі пов'язаних з ухиленням від сплати податків. За таких обставин „юридичної малоосвіченості” підприємець усвідомлює, що шлях його бізнесу прямує або до відповідної юридичної відповідальності, або до корупції державних чиновників, або підпадає під сферу чи „дах” організованих злочинних формувань. Як свідчать дослідження, вибір одного із зазначених варіантів як „точки опори” для тінізації бізнесу може бути ситуативним, але рано чи пізно він повністю входить у сферу цих трьох напрямів за законом фізики – ланцюгової реакції.

Також слід відмітити, що серед великого загалу фахівців у фінансовій сфері (зокрема економістів, бухгалтерів та юристів-господарників), а також науковців, які досліджують проблемні питання оптимізації господарської діяльності і надають відповідні консультативні послуги у сфері податкового прогнозування та планування, більшість свідомо створюють колізії у зазначеній сфері (зокрема щодо тлумачення так званих “рамкових” нормативно-правових актів). Це здійснюється з метою створення власного іміджу, який умовно конфіденційно серед господарників називається „фінансово-правовим авгурством” (чи фінансово-правовим чаклунством тощо), що дозволяє заробляти „фінансовим авгурам” на життя. Існують припущення (підстави стверджувати), що саме це стало однією з головних умов розділення бухгалтерського, управлінського та податкового обліків.

Сьогодні особливий професійний конгломерат щодо цього створюють досить дорогі для дрібних господарників консалтингові структури податкового планування, які об’єднують таких фахівців, як економісти, юристи та комп’ютерні програмісти. У той же час, найбільш професійні сили податкового планування окремо від зазначеного конгломерату сконцентровані у великому приватному підприємстві: банківській, посередницькій (трастовій) та страховій системах. Нерідко вони створюють офіційні та неофіційні корпорації, які мають тісні „сірі” (не злочинні, не протиправні) зв’язки з окремими співробітниками у структурах державних фіскальних органів. Тим самим вирішується одвічна проблема неофіційної підтримки приватним бізнесом мало оплачуваних співробітників цих державних структур.

Щодо чинника ускладнення фінансових процесів, слід назвати такі негативні фактори, як бажання публічно-правової регламентації “всього і всіх” у фінансовій сфері та показник імітації нормотворення на відомчому рівні. Нерідко через суб’єктивні ентропійні ознаки (обмеженість доступу до правової інформації, пов’язаної з індивідуальними психологічними особливостями, технологіями та фактором часу) ініціюються відомчі нормативні документи, що загромаджують фінансове – правове поле, приводячи його використання на межу правового хаосу. У свою чергу це суперечить засадам Конституції України стосовно державної, зокрема економічної, безпеки та принципам міжнародного права щодо свободи підприємництва і прав людини. Результати діяльності господарюючих суб’єктів у такому фінансово-правовому полі нерідко оприлюднюються у засобах масової інформації, де відзначається, що майже у 90 % перевірених підприємств виявляються фінансові правопорушення, у тому числі щодо сплати податків.

Розв’язання зазначених, а також ряду інших негативних проявів у функціонуванні фінансової системи України, що створюють соціальну конфліктну напругу, насамперед слід шукати у реформуванні чинної системи оподаткування, усуненні з неї принципів “податок на податок” та “податок на витрати”, які утворюють кумулятивний ефект, штучно збільшують собівартість продукції та інші негативні фактори, що пригнічують процес економічного відтворення. Водночас, як при чинній системі оподаткування, так і після її вдосконалення підтримку прийняття управлінських рішень, податкове планування та виконання інших вищезазначених завдань слід вирішувати через створення різнорівневих інтегрованих комп’ютерних систем інформаційно-аналітичного забезпечення (ІКСІАЗ) у фінансовій сфері різних учасників підприємницьких відносин, зокрема, платників податків та податкових інспекцій.

Як показують попередні дослідження, розробки зазначених систем не є одноразовою акцією. Потребується ґрунтовний постійний моніторинг фінансової сфери, змін законодавства та інших підзаконних нормативно-правових актів, урахування мінливостей фінансової політики держави та ряду інших соціальних та економічних чинників.

Проведені дослідження на умовах конфіденційності джерел інформації та спостереження за діяльністю різних господарюючих суб’єктів дозволили зробити такі узагальнення:

- у більшості випадків найефективніші автоматизовані системи управління фінансами створюються переважно у структурах, які безпосередньо задіяні у фінансовому процесі суб’єкта господарювання, у тісній співпраці економістів, юристів та інформатиків;
- на практиці не існує жодної господарської структури, яка б придбала якісний комп’ютерний програмний комплекс у відмінної від її діяльності наукової установи чи інших розробни-

ків прикладних комп'ютерних програмних засобів та баз даних. Якщо якась наукова структура проводить дослідження проблем автоматизації фінансового планування (особливо якщо вона державна), то після здачі продукту в комерційну експлуатацію переманюються провідні фахівці-розробники автоматизованої системи для забезпечення підтримки ефективного функціонування та її розвитку. Така ситуація є об'єктивною, адже при великій кількості соціальних змінних параметрів ефективний фінансовий моніторинг можливий тільки розробниками системи. В іншому випадку створюється інфраструктура підбору, підготовки та перепідготовки кадрів (навчально-методичні структури), структури інформаційного забезпечення тощо;

- будь-які сучасні ефективні аналітичні комп'ютерні системи підтримки прийняття управлінських рішень базуються на конгломераті сегментарних розробок, які потребують постійної копії інформаційної підтримки (моніторингу) і які раніше створювалися декілька років, нерідко десятиліттями.

Для прикладу серед найвідоміших найпоширеніших відкритих ІКСІАЗ можна зазначити такі:

- комп'ютерні програмні продукти американської фірми Microsoft (історія налічує близько 20 років). Кількість задіяних працівників у розробці комп'ютерної програмної оболонки системи налічує кілька тисяч. Для основної маси господарників у "третьох країнах" на доступному ринку пропонуються малопотужні комп'ютерні продукти, які можуть використовуватися малим бізнесом з об'єктивним інформаційним наповненням. Для великого бізнесу розробки проводяться окремо для конкретного підприємства за дуже великі кошти;

- вітчизняна розробка ІКСІАЗ Верховної Ради України – „Законодавство”, яка адаптується до потреб підприємництва (історія розробки починається з 1990 року). У розробці та розвитку системи задіяно майже весь Секретаріат ВР України, працівників ряду міністерств, відомств, наукових та вищих навчальних закладів України. Частково функціональні версії автоматизованої системи розповсюджуються між розробниками на паритетних договірних засадах через укладання письмових угод щодо обміну послугами на інформаційну продукцію, а також підтримуються міжнародною участю за системою “Світової правової інформаційної мережі” – GLIN.

Можна навести й інші приклади вдалих проектів, які можуть використовуватися не тільки великим бізнесом, але й середнім та малим. Однак через об'єктивні обмеження щодо обсягу викладення матеріалів зупинимося, тому що у будь-якому разі ефективність функціонування зазначених систем базується на ліцензійному (легальному) комп'ютерному програмному забезпеченні. Будь-які пропозиції і наміри створення ІКСІАЗ на неліцензійних комп'ютерних програмних оболонках з часом (раніше чи пізніше) призводять до повного краху систем. Особливо це має відношення до ІКСІАЗ, які функціонують у режимі інтернет (локальної комп'ютерної мережі, інтранет) чи Інтернет (глобальної комп'ютерної мережі). А серед сучасних ІКСІАЗ найефективніші саме такі, що функціонують на мережному, багатотермінальному рівні з доступом до віддалених сховищ даних.

Наприклад, розвиток ІКСІАЗ „Законодавство” здійснюють на засадах корпоратизації, кооперації та координації багатьох юридично незалежних суб'єктів. При цьому застосовується принцип, що новий учасник, який бажає приєднатися до автономного розвитку можливостей ІКСІАЗ, повинен мати ліцензовані комп'ютерні програмні продукти загального використання та придбати офіційно систему прикладних програм у Науково-дослідному центрі правової інформатики Академії правових наук України.

Виходячи з результатів проведеного попереднього аналізу, проблема формування інтегрованого апаратно-програмного комплексу ІКСІАЗ є актуальною і має бути реалізована на провідному соціально-економічному принципі суспільних відносин – співвідношенні потреб та інтересів людини, господарюючого суб'єкта та держави.

Мета формування ІКСІАЗ у фінансовій сфері – автоматизація процесів формування баз даних та знань на основі загальнодоступних комп'ютерних програмних продуктів та апаратних засобів з урахуванням можливостей конкретних підприємницьких структур щодо налагоджування цивілізованих взаємовідносин з відповідними органами державної влади, у тому числі податковими інспекціями.

На засадах принципу формування дерева цілей визначаються такі провідні завдання:

1. Забезпечення постійного поетапного нарощування можливостей комп'ютеризації інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень у сфері фінансових правовідносин з орієнтацією на господарську діяльність конкретних суб'єктів підприємництва.

2. Створення ІКСІАЗ у фінансовій сфері має сприяти поетапній мінімізації безпосереднього спілкування представників державних фінансових органів та платників податків-господарників, формуванню засад електронного урядування в Україні на принципі „G2B” (уряд і бізнес спілкуються через електронні телекомунікації) в рамках Національної програми інформатизації України чи заходів щодо формування „Електронної України” (е-України) з урахуванням сегмента фінансової сфери – Програми модернізації державної податкової служби.

3. Сприяння зменшенню рівня несвідомих помилок у бухгалтерській, організаційно-управлінській та податковій звітності, корупції серед державних службовців, контролюючих органів, окремих проявів недобросовісної конкуренції та організованої економічної злочинності, тінізації економіки країни.

При прийнятті рішення щодо повномасштабної розробки та впровадження ІКСІАЗ у фінансовій сфері слід мати на увазі об'єктивні фактори:

- система не може бути створена одноразово, за короткий проміжок часу;
- створення системи вимагає копійки праці фахівців, які повинні мати відповідне забезпечення щодо мотивації ділитися інтелектуальними та фізичними ресурсами, що за певних обставин можуть бути відчужені від них;
- має бути створена відповідна інфраструктура підтримки автоматизованих баз даних та знань.

Затрати на створення автоматизованої системи фінансового управління, звичайно, потрібні, але, як показують результати дослідження вже впроваджених систем на підприємствах, вони досить швидко приносять значний економічний ефект і сприяють кратному збільшенню прибутків за рахунок оптимізації фінансових чинників.

У цьому контексті слід наголосити, що в Україні, як і у всьому світі, зараз ефективно функціонують ті господарники, які не економлять на інформатизації та плануванні свого бізнесу.

Використана література

1. Автоматизированные системы управления предприятиями / Под ред. Титоренко Г.А. – М.: Финансы и кредит, 1993.
2. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права. Монографія. / За ред. М.Я. Швеця, Р.А.Калюжного. – Ужгород: ІВА, 2003.
3. е-будущее и информационное право / Под.ред Р.А. Калюжного и Н.Я. Швеца – К.: “Интеграл”, 2002.
4. Інформатизація, право, управління (організаційно-правові питання). Монографія / За заг. ред. Швеця М.Я., Крупчана О.Д. – Київ: НДЦ правової інформатики АПрНУ, 2002.
5. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики. Монографія. / За ред. Р.А. Калюжного та В.О. Шамрая – Київ: АДПС України, 2002.
6. Інформаційне суспільство. Дефініції... / Під. ред Р.А. Калюжного і М.Я. Швеца. – Київ: “Интеграл”, 2002.
7. Олексик О.С. Системи підтримки прийняття фінансових рішень на мікрорівні. – К.: Наукова думка. 1998.
8. Костіна Н.І., Алексєєв А.А., Мельник П.В. Моделювання фінансів: Монографія. – Ірпінь: АДПСУ, 2002.
9. Правова інформатика: система інформатизація законотворчої, правозастосовчої, правоохоронної, судочинної та правоосвітньої діяльності в Україні. Монографія / За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород: ІВА, 2003.
10. Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції. – Ірпінь: НАДПСУ. 2003.
11. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: Монографія. – Ірпінь: АДПСУ, 2001.

